

ŠTEFAN OČOVSKÝ

GEOGRAFICKÁ PROBLEMATIKA OBCHODU
NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

Štefan Očovský: Geographical problems of trade in south-western Slovakia. Geografický časopis, Bratislava 1973, XXV, 2; 5 figures, 1 table, 16 lit. cit.

In the contribution, the retail trade in south-western Slovakia is studied. A review is given on the marks and phenomena, which are object of geographical examination, and their characteristics in the territory studied are outlined. The author separately deals with the network of retail arrangements and retail trade turnover, with its structure and relation to the number of inhabitants in the individual communities. The article's second part defines the centres of commerce, i. e. the communities in which higher forms of trade arrangements (specialized sale rooms) are concentrated or large extent of retail business is attained, both absolutely and in relation to the number of inhabitants. In conclusion, the hierarchical categories of trade centres are determined.

Vnútrotný obchod možno z viacerých hľadísk hodnotiť ako dôležitú súčasť sociálno-ekonomickej zložky krajiny. Jeho funkcia je významná predovšetkým z ekonomického aspektu pri sprostredkovaní rozdeľovania výrobkov vo sfére spotreby a premene ich hodnoty na peňažnú formu, ďalej z hľadiska zásobovania vytváraním možností nákupov tovarov pre obyvateľstvo. Obchod je i významným národohospodárskym odvetvím, so značným počtom zamestnancov, rozsiahlou sieťou prevádzkových zariadení a bohatou priestorovou diferenciáciou kvantitatívnych i kvalitatívnych znakov. Obchod teda ponúka — podobne ako ostatné hospodárske odvetvia — široký komplex problémov, vhodných pre geografické štúdium. Za najzávažnejšie z nich možno pokladať otázky obchodných stredísk a sfér ich vplyvu. Doteraz sa však problematika obchodu riešila v geografickej literatúre pomerne zriedkavo. Popri nepatrnom počte samostatných prác ju nachádzame predovšetkým v súvislosti so štúdiom otázok, ktoré sú príbuzné so sférou obchodu, napr. v spojitosti s centrálnymi miestami, dopravou a výrobou, spotrebou a pod. (2, 3, 15 a ďalšie práce). Túto medzeru čiastočne vyplňajú ekonomické publikácie, z ktorých viaceré sú príbuzné geografickému ponímaniu sféry obchodu (napr. niektoré kapitoly v učebniciach 7, 11, 12, 13, 16). Pre plnšie zastúpenie tematiky vnútrotného obchodu v odbornej literatúre je nevyhnutné dôkladnejšie prepracovať hlavné teoreticko-metodologické otázky jeho geografického štúdia. Vhodnou predprípravou môže byť riešenie čiastkových problémov a uskutočnenie parciálnych výskumov, zameraných na vybrané znaky obchodu v menších územiach, ktoré poslúžia ako východisková báza pre formovanie sa geografických výskumov obchodu na samostatnú disciplínu v rámci geografie.

Podobný cieľ má plniť aj predložená práca. Jej predmetom je štúdium geografických

čít obchodu v odvetvovom ponímaní (ako odvetvie národného hospodárstva) na juhozápadnom Slovensku. Študované územie je totožné s administratívnymi celkami: Západoslovenský kraj, hl. mesto Bratislava a okres Prievidza. Ťažiskom riešenej problematiky je vlastná časť vnútorného obchodu, t. j. maloobchod v predajniach, jeho štruktúrne znaky a priestorové aspekty. Použitá podkladové údaje pochádzajú jednak z publikovaných a rukopisných materiálov štatistických úradov, jednak z vlastného zisťovania usku-točňovaného podnikovou metódou.

NÁČRT HLAVNÝCH ZNAKOV VNÚTORNÉHO OBCHODU

Vnútorný obchod je súhrnom zariadení a činností dvoch základných zložiek — veľkoobchodu a maloobchodu. Z nich veľkoobchod plní viaceré funkcie v pohybe tovarov medzi výrobou a maloobchodom, ktorý zasa sprostredkuje distribúciu tovarov spotrebiteľom. Obidve zložky prekonalí počas doterajšieho vývoja rad zmien vo svojich kvantitatívnych i kvalitatívnych ukazovateľoch. Významným vývojovým medzníkom boli roky 1945—1948, najmä v dôsledku zmeny vlastníckych pomerov. V období do roku 1945 bola pre vnútorný obchod charakteristická rozdrobenosť obchodnej siete, s prevahou individualistického vlastníctva a jej nerovnomerné rozloženie. Sieť predajní bola celkove riedka, avšak niektoré územia sa prehustovali zariadeniami obchodu (napr. centrá miest). Prevládali potravinárske obchody, potom predajne textilu, odevov a obuvi, na vidieku najmä zmiešané. Význam mal predaj vlastných výrobkov, najmä na pravidelných trhoch a podomový obchod. Popri budovaní niekoľkých obchodných domov, jednotkových obchodov a priamych predajní priemyselných podnikov sa rozrastala aj sieť zariadení spotrebných družstiev, hlavne na vidieku a v robotníckych štvrtiach. Znázornenie veľkoobchodu a postupujúca centralizácia predajní a stravovacích zariadení od súkromných majiteľov do štátneho a družstevného sektora znamenali novú etapu vo vývoji vnútorného obchodu. Popri organizačných prestavbách a zmene sektorovej štruktúry viedli spočiatku k zníženiu počtu predajní, neskôr k prestavbe celej siete zariadení, jej modernizácii a prispôbovaniu objektívnym požiadavkám. Rástol počet špecializovaných predajní, obchodných domov, samoobslúh, vo vidieckych sídlach s centralitnou funkciou vznikajú nákupné strediská, rozširuje sa ambulánna sieť a putovné predajne. V súčasnom vnútornom trhu má rozhodujúci podiel organizovaný obchod štátneho a družstevného sektora. Štátny sektor sa skladá z viacerých obchodných systémov (Ministerstvo obchodu, predajne ostatných rezortov a inštitúcií) a patrí mu prioritné postavenie vo vnútornom obchode. Neorganizovaný obchod zahŕňa vcelku nepatrnú obchodnú činnosť súkromných výrobcov, najmä poľnohospodárov. Dominantnou zložkou celého vnútorného obchodu je sieť maloobchodných predajní a závodov verejného stravovania. Tieto prevádzkové jednotky sa členia na viacero druhov a typov podľa veľkosti, sortimentnej náplne a funkcie, ktorú plnia v obchodnej sieti.

Prehľad základnej problematiky vnútorného obchodu ukazuje existenciu širokého súboru znakov, charakterizujúcich jeho priestorovú štruktúru a väzby s elementmi sociálno-ekonomickej sféry. Z nich si geografia všíma len určitú časť a hodnotí ich zo svojho špecifického hľadiska. Užšiu problematiku zahŕňa veľkoobchodná zložka, v rámci ktorej vystupujú do popredia otázky rozmiestnenia, veľkosti a druhov veľkoobchodných skladov, ako aj veľkosť zásobovaných území. Naproti tomu maloobchod predstavuje širší komplex javov, pretože k nemu patria popri maloobchodných predajniach aj závody verejného stravovania a aj jeho činnosť je podstatne rozmanitejšia. Dominujú taktiež otázky rozmiestnenia zariadení, ich veľkosti podľa počtu zamestnancov alebo predajnej plochy, druhu zariadení, typu zariadení, formy predaja a maloobchodného obratu (objem,

štruktúra podľa rôznych kritérií), ktorý je najvýstižnejším ukazovateľom významu a činnosti obchodnej siete. Pri geografickom štúdiu sa osobitná pozornosť venuje koncentráciám maloobchodných zariadení v určitých miestach a veľkosti sfér nákupov, priestorovej diferenciácii jednotlivých ukazovateľov a ich závislosti od prvkov geografického prostredia. V ďalšom texte sa zameriavame iba na vybraný okruh problémov vnútorného obchodu, t. j. na maloobchod a podrobnejšie na maloobchod bez verejného stravovania.

CHARAKTERISTIKA MALOOBCHODU NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

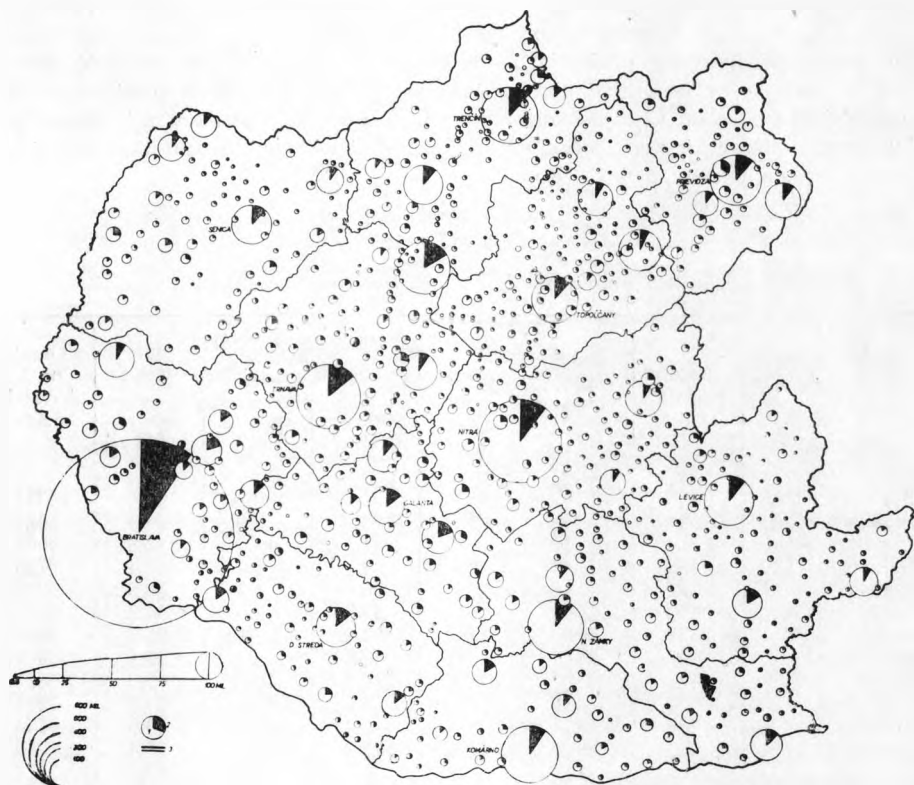
Analýza súčasného stavu vnútorného obchodu, uskutočnená v práci (10), ukázala, že obchod na Slovensku má pomerne homogénne črty. Preto na území juhozápadného Slovenska nemožno nájsť výrazne špecifické vlastnosti a prejavy vo sfére obchodu, ktoré sa nevyskytujú aj v ostatných častiach krajiny. Náznaky k ich formovaniu možno pozorovať zjavnejšie iba v usporiadaní siete obchodných stredísk a sfér ich vplyvu zásluhou Bratislavy — ako centra s celoslovenským významom — ďalej v rozmiestnení maloobchodných zariadení, vo vyššom stupni novodobých foriem predaja a v relatívne vyššom objeme maloobchodného obratu. Homogénnosť súčasných črt obchodu je predovšetkým výsledkom komplexu opatrení v hospodárskej a spoločenskej sfére, smerujúcich k vyrovnaniu rozdielov v zásobovaní, spotrebe a životnej úrovni obyvateľstva v jednotlivých oblastiach na Slovensku. Z druhej strany možno konštatovať, že sa zachovávajú pomerne výrazné diferencie pri pohľade z hľadiska menších územných celkov, okresov a najmä obcí.

Pre podrobnejšiu charakteristiku maloobchodu na juhozápadnom Slovensku slúžia podkladové údaje z vlastného zisťovania uskutočneného pomocou ankety na jednotlivých podnikoch. Zisťovanie obsiahlo všetky významnejšie obchodné systémy okrem predajní niektorých rezortných inštitúcií, ktoré však majú nepatrný podiel na daných ukazovateľoch. Napríklad porovnaním súm obrátov za Západoslovenský kraj z našich údajov a zo Štatistickej ročenky vidíme, že nami zistený obrat predstavuje až 93 % z oficiálneho údaja. Okrem toho ide o zariadenia, lokalizované len vo väčších mestách, kde by ich podiel bol zanedbateľný. Použitie štatistické materiály vyjadrujú stav k 1. 1. 1970, resp. súhrn za predchádzajúci rok.

Podľa zistených výsledkov v študovanom území jestvovalo 9270 predajní rôznych druhov a sortimentných typov a závodov verejného stravovania. Pracovalo v nich 34 871 zamestnancov, zistený maloobchodný obrat za ročné obdobie dosiahol hodnotu 18 437 mil. Kčs. Podiel závodov verejného stravovania dosiahol z celkového počtu zariadení 26,3 %, z počtu zamestnancov 39,6 % a z celkového maloobchodného obratu 13,6 %. Porovnanie týchto podielov s údajmi zo Štatistickej ročenky ukazuje, že vzájomný pomer ukazovateľov za predajne a verejné stravovanie je podobný celoslovenským reláciám. V rámci menších území pri podrobnejšom štúdiu sa však vyskytujú zreteľnejšie rozdiely. Možno ich pozorovať aj na juhozápadnom Slovensku pri sledovaní údajov podľa obcí.

Napriek všeobecnému rozšírenému konštatovaniu o nedostatočnej rozvinutosti siete maloobchodných zariadení sa zo širšieho priestorového pohľadu javí pomerne hustá. Len v niekoľkých veľmi malých obciach nejestvovalo ani jedno maloobchodné zariadenie. Takéto prípady, ako aj územia s rozptýleným osídlením sú však zásobované putovnými predajňami. Široký je aj sortiment predávaných tovarov v jednotlivých obciach, buď vďaka existencii viacerých špecializovaných predajní, buď v dôsledku zriadenia kompletnejších predajní zmiešaného typu. Tak isto vo verejnom stravovaní sa v rámci kompletizácie siete zariadení budujú prevádzky so širším rozsahom poskytovaných služieb, často vo vyšších

cenových skupinách. Pritom je prirodzené, že výkony maloobchodných zariadení, prejavujúce sa na výške maloobchodného obratu, sú veľmi rozdielne. Názorný prehľad o rozčlení celkovej sumy obratu v študovanom území do obcí, v ktorých sa realizuje, poskytuje obr. 1. Veľkosť kruhov je proporcionálna objemu obratu v predajniach a v závodoch verejného stravovania. Mapa ukazuje, že pozoruhodnejšie hodnoty obratu sa dosahujú iba v mestách, medzi ktorými silne dominuje Bratislava, ďalej aj Nitra a Trnava. Znáznornená je aj veľkosť podielov obratu, pripadajúcich na maloobchodné predajne a na verejné stravovanie. Tieto podiely nadobúdajú v jednotlivých obciach značne rozdielne hodnoty. K priemernému podielu pre celé študované územie (13,6 %) sa najviac približujú malé mestá (napr. Senec, Šamorín, Stupava, Čalovo, Želiezovce, Štúrovo). Väčšie mestá majú nižší podiel verejného stravovania, pretože sú v nich lepšie rozvinuté centralitné funkcie siete predajní a jej vybavenosť, takže slúži širšiemu zázemiu. Podiel verejného stravovania sa v nich pohybuje okolo 10 % (napr.: Bratislava 9,0 %, Nitra 9,9 %, Nové Zámky 9,8 %, Komárno, 9,0 %, Topoľčany 11,2 %, Trenčín 11,4 %). Naproti tomu vo vidieckych obciach, kde je obchodná sieť relatívne slabšie rozvinutá, predstavuje maloobchodný obrat v stravovacích zariadeniach 30–40 % z celého obratu v obci. Avšak aj v niektorých mestách dosahuje verejné stravovanie dosť vysoký podiel,

Obr. 1. Veľkosť maloobchodného obratu v obciach a podiel obratu v predajniach a vo verejnom stravovaní. 1 — predajne, 2 — závody verejného stravovania, 3 — krajské a okresné hranice.

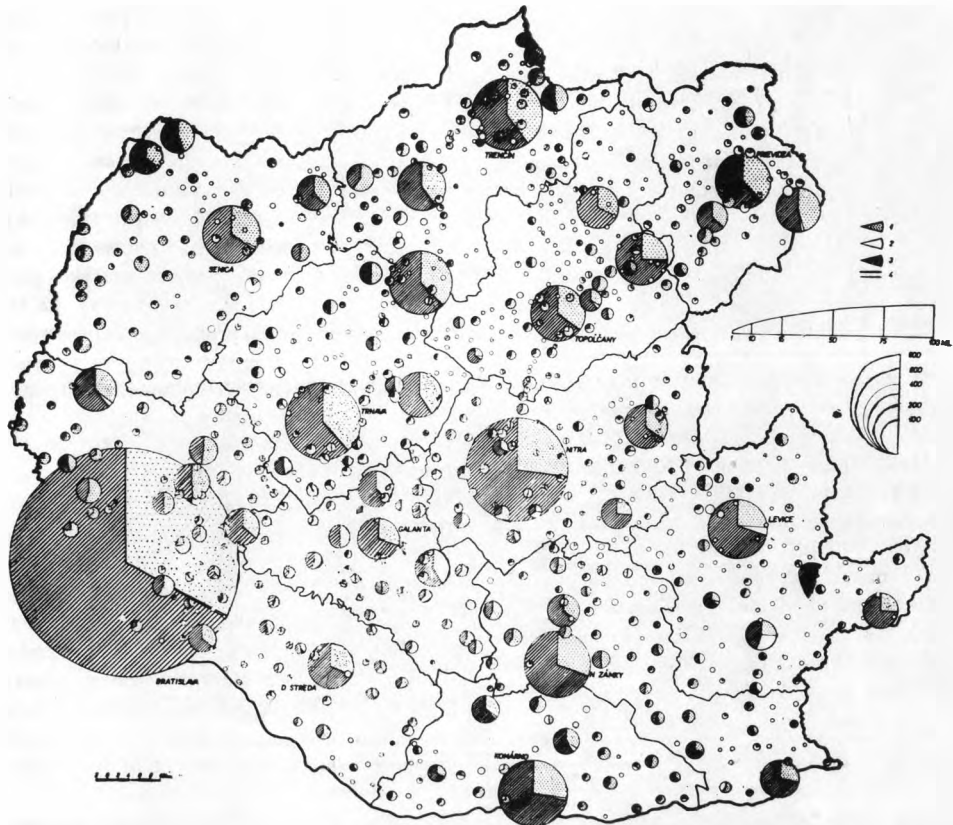
napr. v Piešťanoch, Bojniciach, Trnave, Šali, Pezinku. V prvých dvoch ho podmieňuje existencia turisticko-rekreačných a liečebných funkcií, v ostatných zasa relatívne zaostávanie rozvoja strediskových obchodných funkcií. Podiel sa značne zvyšuje aj vo vidieckych obciach, ktoré slúžia ako návštevné miesta cestovného ruchu, napr. Jahodná, Patince a Limbach.

Ďalšiu skupinu problémov obchodu v študovanom území predstavuje detailný pohľad na priestorové diferencie vlastného maloobchodu, bez závodov verejného stravovania. Prehľad o týchto údajoch poskytuje tab. 1. Rozčlenili sme ich jednak z priestorového hľadiska (podľa okresov), jednak podľa základných druhov predajní. Vzhľadom na veľké diferencie v ich výkonoch je počet predajní málo výstižným ukazovateľom. Väčší význam majú údaje o počte zamestnancov a výške obratu. Medzi ich hodnotami však vo väčších územných celkoch možno predpokladať úzku adekvátnosť. Diferencie medzi nimi sa sledujú len pri posudzovaní produktivnosti práce. Na riešenie priestorového obrazu obchodu je najvhodnejší v určitom zmysle komplexný ukazovateľ — maloobchodný obrat. Tento ukazovateľ dosahuje zvlášť vysokú hodnotu v Bratislave, na ktorú pripadá 29 % obratu celého študovaného územia. Podstatne menšou mierou sa na obrate zúčastňujú ostatné okresy s veľkým počtom obyvateľov, ako Trnava, Nitra, Trenčín, Bratislava-vidiek a Nové Zámky. Štruktúru obratu podľa druhov predajní čiastočne skresluje existencia zmiešaných predajní. V nich sa najvyšší obrat realizuje v okresoch Levice, Topoľčany, Nitra a Trnava. Napriek tomu možno konštatovať zjavnú prevahu obratu v priemyselných (nepotravinárskych) predajniach. Je to tak v ukazovateľoch za celé územie (57,0 %), ako aj za jednotlivé okresy. Jedinou výnimkou je okres Bratislava-vidiek, kde v dôsledku presunu nákupov priemyselných tovarov do Bratislavy má miernu prevahu obrat v potravinárskych predajniach. Podobnými dôvodmi možno vysvetliť aj pomerne vyrovnané podiely v okrese Senica.

Tabuľka 1

Štruktúra maloobchodu na juhozápadnom Slovensku

Územie	Počet predajní	Počet pracovníkov	Maloobchodný obrat				Obrat na 1 obyvateľa v Kčs
			spolu (v mil. Kčs)	v tom v predajniach (v %)			
				potravinárskych	zmiešaných	nepotravinárskych	
Bratislava-mesto	892	5135	4627	32,4	0,2	67,4	16319
Bratislava-vidiek	550	1286	904	49,9	6,9	43,3	5822
Dunajská Streda	310	738	536	34,1	13,1	52,8	5667
Galanta	468	1137	768	44,1	4,4	51,4	5723
Komárno	382	1114	739	36,0	3,4	60,6	6902
Levice	420	1038	743	27,5	18,3	54,2	6177
Nitra	623	1853	1489	32,4	7,1	60,5	7664
Nové Zámky	497	1315	947	38,0	5,3	56,7	6373
Senica	473	1130	780	44,4	10,0	45,6	5827
Topoľčany	514	1431	1017	34,2	12,1	53,7	7204
Trenčín	586	1658	1074	43,4	7,7	48,9	6544
Trnava	660	2092	1456	41,3	7,3	51,4	7069
Prievidza	421	1125	833	41,1	9,8	49,1	7314
Spolu	6796	21052	15913	37,0	6,1	56,9	7964

Obr. 2. Tovarová štruktúra maloobchodného obratu predajní v obciach juhozápadného Slovenska. 1 — potravinárske predajne, 2 — zmiešané predajne, 3 — nepotravinárske predajne, 4 — kraj-
ské a okresné hranice.

Realizovaný obrat v obchodnej sieti podľa obcí je znázornený na obr. 2. Podobne ako na mape celkového obratu (obr. 1) dominujú aj v tomto prípade väčšie mestá popri Bratislave, Nitre a Trnave ešte Trenčín, Komárno, Nové Zámky, Piešťany a Levice. Relatívne zvýšenie obratu sa dá pozorovať v okresných mestách, v ktorých sa dosahujú vyšší obrat ako v ostatných mestách s rovnakým počtom obyvateľov. Pri porovnaní údajov o objeme obratu a počte obyvateľov možno stanoviť výraznú hranicu, rozdeľujúcu obce na dve veľkostné skupiny. Je ňou počet obyvateľov približne 5—6 tisíc. Obce nad touto hranicou dosahujú pomerne vysoký obrat. Naproti tomu v menších obciach sa hodnota obratu nápadne znižuje.

Mapová príloha ďalej znázorňuje rozčlenenie obratu na podiely, realizované v predajniach potravinárskych, zmiešaných a nepotravinárskych. Táto príloha súčasne nahradzuje mapu rozmiestnenia predajní troch základných druhov. Nezachytáva však ich počet, ale súhrny obratov v predajniach každého druhu, čím sa výstižnejšie prejavuje ich význam v štruktúre obchodnej siete jednotlivých obcí. Podrobnejšie členenie zne-

možnil výskyt viacerých druhov kombinovaných obchodných prevádzok, popri zmiešaných predajniach taktiež obchodných domov a nákupných stredísk, v ktorých sú rôznym spôsobom zastúpené tak priemyselné, ako aj potravinárske tovary.

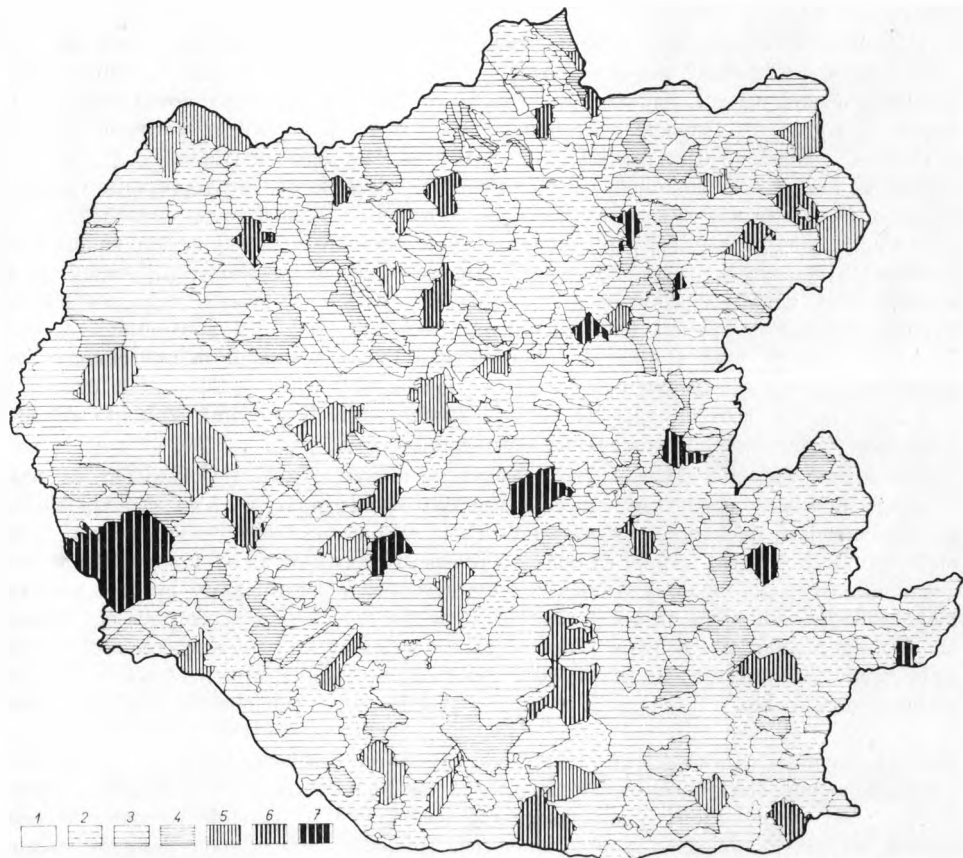
Z priestorového aspektu možno potravinárske predajne pokladať za všeobecne rozšírené. Naproti tomu zmiešané predajne sa vyskytujú prakticky iba vo vidieckych obciach. Vo väčšine prípadov sa ukazuje vo vidieckych územiach prevažajúci obrat za potravinársky tovar. Relácie v tovarovej štruktúre obratu sa menia v mestách a ďalších obciach, ktoré plnia úlohu obchodných stredísk, v prospech obratu za nepotravinársky tovar, v dôsledku dochádzok za nákupmi obyvateľov zo spádových území. Hoci aj v prehľadných údajoch za celé územie a jednotlivé okresy majú nepotravinárske predajne miernu prevahu, v mestách sa ich podiel nápadne zvyšuje na dve tretiny až tri štvrtiny. Okrem širšej siete predajní s bežným priemyselným tovarom k tomu prispievajú najmä viaceré druhy špecializovaných predajní so sortimentom tovarov občasných a zriedkavej potreby, ktoré sú typické svojou lokalizáciou vo väčších aglomeráciách obyvateľstva.

VZŤAH MEDZI OBJEMOM MALOOBCHODNÉHO OBRATU A VEĽKOSŤOU OBCÍ

Významná úloha pri geografickom štúdiu obchodu patrí korelačnej závislosti medzi výkonmi obchodnej siete v jednotlivých územných celkoch, t. j. výškou maloobchodného obratu a medzi ich veľkosťou, t. j. počtom obyvateľov. Kvantitatívnym vyjadrením tohto vzťahu je index, rovnajúci sa podielu hodnôt maloobchodného obratu a počtu obyvateľov, ktorý vlastne značí priemernú výšku obratu v Kčs, pripadajúceho na 1 obyvateľa. Používa sa napr. v prácach (3, 5). Index sme vypočítali pre jednotlivé obce, okresy i pre celé študované územie. Jeho priemerná hodnota na juhozápadnom Slovensku bola 7964, čiže na 1 obyvateľa pripadlo 7964 Kčs. Prehľad o výške indexu v jednotlivých okresoch poskytuje tab. 1. V obciach index nadobúda veľmi rozdielne hodnoty. Kartograficky sme ich predstavili na obr. 3.

Na mape sú rozlíšené dve základné skupiny obcí. Zvisle sú vyšrafované územia, v ktorých na 1 obyvateľa pripadá vyšší obrat, ako je priemer v študovanom území. V zásade možno povedať, že tieto obce vystupujú ako miesta koncentrácie obchodných zariadení, v ktorých sa uskutočňujú aj nákupy obyvateľov z iných obcí. Preto sa tu realizuje vyšší obrat, ako by mal byť vzhľadom na ich veľkosť. Druhú, oveľa početnejšiu skupinu tvoria obce, ktorých územie je vyšrafované vodorovne. V nich je realizovaný maloobchodný obrat na 1 obyvateľa nižší ako priemer v študovanom území, pretože časť nákupov ich obyvateľov sa uskutočňuje mimo obce, najmä v obchodných strediskách, v ktorých sú lokalizované predajne špeciálnych potrieb. Osobitnú podskupinu predstavujú obce, v ktorých sa hodnota indexu približuje k priemeru v študovanom území. Sú to jednak malé mestá, ktoré majú relatívne malé zázemie, alebo ležia v blízkosti silných centier, jednak väčšie vidiecke obce s významnejšou strediskovou funkciou a teda aj vyšším stupňom vybavenosti obchodnými zariadeniami.

Obce, v ktorých sa nezistila ani jedna predajňa, majú hodnotu indexu rovnú nule. Vo veľkej väčšine obcí sa pohybuje jeho hodnota v rozmedzí 2—3 tisíc. Len v málo prípadoch je hodnota indexu podstatne vyššia a iba 51 obcí prekračuje priemer študovaného územia. Absolútne najvyšší obrat na 1 obyvateľa sa realizoval v Šahách (20 415 Kčs). Vysoké hodnoty sa dosiahli aj v Partizánskom, Nitre, Topoľčanoch, Leviciach, Galante, Zlatých Moravciach, Bratislave, Bánovciach n. B., v ktorých index presahuje dvojnásobok priemeru v študovanom území. Mapa hodnôt indexu v obciach (obr. 3) podobne ako mapa rozloženia celkového objemu obratu v obchodnej sieti

Obr. 3. Maloobchodný obrat na 1 obyvateľa v obciach juhozápadného Slovenska. Obrat na 1 obyvateľa v tis. Kčs: 1. 0; 2. do 2500; 3. 2501—5000; 4. 5001—8000; 5. 8001—12 000; 6. 12 001—16 000; 7. nad 16 000.

(obr. 2) teda ukazuje značnú koncentráciu obchodu v študovanom území do relatívne malého počtu obcí, okolo ktorých sa nachádzajú rozsiahle územia so slabými prejavmi kvantitatívnych znakov obchodu. Táto skutočnosť poukazuje na potrebu orientácie geografických výskumov obchodu, najmä na miesta jeho koncentrácie, t. j. na obchodné strediská, ktoré sú ťažiskovými bodmi jeho priestorového obrazu.

STREDISKÁ OBCHODU NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

Problematika obchodných stredísk sa riešila v našej geografickej literatúre iba okrajovo, v súvislosti s výskumami centrálnych miest vo všeobecnom význame. Parciálny pohľad na strediskovosť z hľadiska obchodu si vyžaduje voľbu výstižných a exaktných kritérií. Predovšetkým možno vychádzať z rozmiestnenia zariadení obchodnej siete. Kritérium koncentrácie zariadení v jednotlivých sídlach má však nedostatok v tom, že maloobchodná sieť sa skladá z prevádzkových jednotiek rôznej veľkosti, takže ich

lokalizácia sa nedá vystihnúť kvantitatívnym ukazovateľom. Iný postup určenia obchodných centier sa zakladá na skutočnosti, že majú obchodnú sieť dimenzovanú aj pre nákupy obyvateľstva z iných obcí. Preto sa skúma intenzita aj smery dochádzok za nákupmi. Uskutočnenie takéhoto prieskumu na väčšom území je však mimoriadne náročné a podobné výsledky zatiaľ nemáme k dispozícii. Ďalšia možnosť riešenia tejto problematiky sa zakladá na hodnotení rozmiestnenia zariadení, ktoré sa nevyskytujú všeobecne, ale viažu sa na určitý počet zásobovaných obyvateľov. Z analýzy v predchádzajúcom texte vyplýva, že popri všeobecne rozšírených potravinárskych predajniach a zmiešaných predajniach — typických pre vidiecke priestory — sa môžu ako identifikačný znak strediskovosti použiť špecializované predajne priemyselného tovaru, resp. zariadenia vyšších obchodných služieb (obchodné domy, veľkopredajne). Pri konfrontácii s podkladovými údajmi však zistíme, že rozmiestnenie špecializovaných priemyselných predajní úzko súvisí s vývojovým stupňom organizácie obchodu v jednotlivých územiach a s úrovňou ich sústreďovania do veľkých kombinovaných predajní. Z tohto dôvodu používame rozmiestnenie zariadení iba ako pomocný znak.

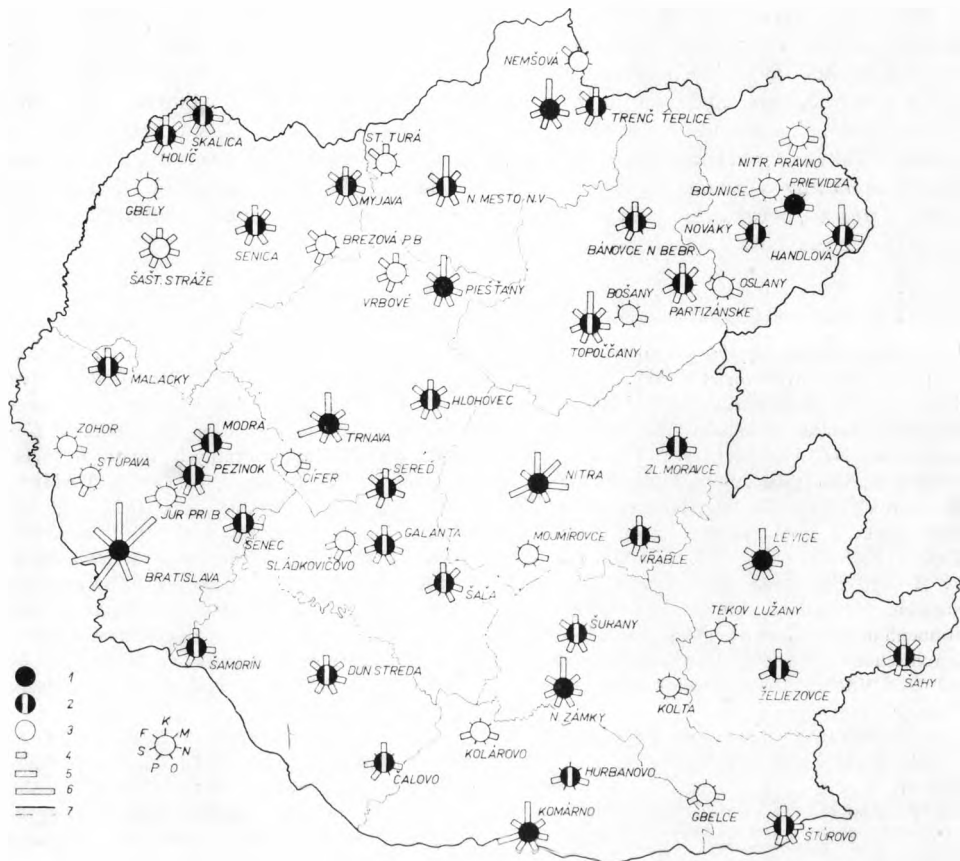
Z hľadiska súčasného štádia geografických výskumov obchodu pokladáme za najvhodnejší nepriamy postup vyčleňovania stredísk. Vychádza sa pri ňom z predpokladu, že významnejšia dochádzka za nákupmi do strediska podstatne dvíha hodnotu jeho maloobchodného obratu a ďalej sa opiera o priemerný ročný obrat na 1 obyvateľa v študovanom území. Porovnaním skutočného obratu v obci a obratu, ktorý by sa teoreticky mal dosiahnuť vzhľadom na počet obyvateľov, sa dajú vyčleniť dve skupiny obcí (analogicky ako na obr. 3). K prvej skupine patria obce, v ktorých je skutočný obrat vyšší alebo rovný teoretickému obratu vzhľadom na počet obyvateľov, čiže tieto obce vykazujú prebytok obratu, ktorý tu spôsobí nákup obyvateľstva z iných obcí. K druhej skupine patria obce, v ktorých by teoreticky mal byť vyšší obrat, ako sa v skutočnosti dosahuje, čiže ich obyvatelia uskutočňujú nákupy mimo svojho bydliska. Obce prvej skupiny, s prebytkom maloobchodného obratu, možno vo všeobecnosti označiť za obchodné centrá. Pritom však v konkrétnych podmienkach môže vzhľadom na použitie priemeru za celé územie byť toto rozdelenie čiastočne skreslené. Na jednej strane majú prebytok obratu obce s malým počtom obyvateľov, ktoré však plnia funkciu miestneho strediska a majú obchodnú vybavenosť dimenzovanú na zásobovanie celého svojho obvodu. V dôsledku toho dosahuje v nich obrat na 1 obyvateľa relatívne vysokú hodnotu, celková suma obratu je však nízka (napr. Nové Košariská, Zemianska Olča, Gbelce, Veľké Ripňany, Nemšová, Nitrianske Rudno). Na druhej strane viaceré mestá alebo veľké prechodné sídla majú pomerne nízky priemerný obrat na 1 obyvateľa, ale celkový objem obratu je dosť vysoký (napr. Kolárovo, Jur pri Bratislave, Podunajské Biskupice, Stará Turá, Leopoldov). Preto je potrebné pre výber centier použiť aj veľkostné kritérium. Za dolnú hranicu sa ukázala najvhodnejšia suma ročného maloobchodného obratu 50 mil. Kčs, čo zodpovedá obciam s počtom obyvateľov okolo 5—6 tis. Obidve kritériá splňa na juhozápadnom Slovensku 38 obcí. Identifikovať ich možno na obr. 4.

Použitie priemernej hodnoty indexu za celé študované územie ako pomôcky pre určenie obchodných stredísk sa zakladá na predpoklade rovnakej priemernej výšky nákupov obyvateľov z jednotlivých častí územia. V skutočnosti je však suma výdavkov za nákupy jedného obyvateľa študovaného územia značne diferencovaná pod vplyvom celého radu činiteľov (kúpyschopnosť obyvateľstva, naturálna spotreba, stupeň vybavenosti sieťou obchodných zariadení, životná úroveň a pod.). Odstránenie tohto nedostatku použitého kritéria zabezpečuje veľkostná hranica (50 mil. Kčs). Vyskytujú sa vlastne iba dve obce, ktoré majú vyšší objem obratu a neboli zaradené do skupiny centrálnych miest. Sú to Kolárovo a Stará Turá. Obidve ležia dosť blízko k silnejším obchodným

na rovnakej úrovni (II. kategória) mestá Banská Bystrica, Žilina a Prešov. Pozíciu Trnavy nepriaznivo ovplyvňuje blízkosť k Bratislave, takže vlastne leží na hranici s ďalšou skupinou stredísk III. kategórie, ktorú tvoria mestá Trenčín, Komárno, Prievidza, Nové Zámky, Piešťany a Levice. Na ostatnom území Slovenska sú rovnakej kategórie, napr. mestá Zvolen, Martin, Lučenec, Michalovce, Poprad, Ružomberok a Spišská Nová Ves. Mestá tejto skupiny možno pokladať za centrá s nadokresným významom. Ostatné mestá patria do IV. a V. kategórie. Ich sféru vplyvu tvorí okres, ale častejšie iba jeho časť. Najvyvinutejšia centralitná funkcia z hľadiska obchodu sa z nich javí pri Topoľčanoch, Partizánskom, Novom Meste n. V., Senici, Galante, Dunajskej Strede, Malackách, Hlohovci, Zlatých Moravciach, Bánovciach n. B. a Sereďi (IV. kategória). Pritom viaceré z nich vlastne nahrádzajú nedostatok strediska III. kategórie v danom území, a preto dosahujú relatívne vysoký obrat (okolo dvojnásobku priemeru na 1 obyvateľa študovaného územia). K najnižšej kategórii obchodných stredísk patria mestá, ktoré majú nízky objem obratu, alebo je v nich pomer obratu k počtu obyvateľov blízky k priemeru študovaného územia, čo svedčí o malej rozlohe ich sféry nákupov. Dôvodom ich zaostávania môže byť blízkosť k významnejšiemu centru (napr. Pezinok, Senec, Skalica) alebo nedostatok zázemia daný prírodnými podmienkami (napr. Handlová) a taktiež dočasné zaostávanie rozvoja obchodnej siete za rastom počtu obyvateľov (napr. Šaľa). Na druhej strane z niektorých miest tejto kategórie sa rozvinuli relatívne silné strediská, napr. Šahy, Štúrovo a Myjava.

Vyčlenenie obchodných stredísk a ich hierarchických stupňov, ktoré sme uskutočnili s použitím vzťahu maloobchodný obrat — počet obyvateľov, možno konfrontovať s niektorými znakmi obchodu, majúcimi tak isto charakter ukazovateľa existencie centralitných funkcií v sídlach. Za takýto znak v súhlase s literatúrou (napr. 4, 8, 9) považujeme výskyt niektorých druhov špecializovaných predajní priemyselného tovaru. Ide o rozmiestnenie takých druhov predajní, ktorých lokalizácia sa viaže na vysoký počet zásobovaných obyvateľov. Z hľadiska častosti potreby nákupov ich možno označiť za predajne tovarov zriedkavej, občasnej, resp. neperiodickej potreby. Z druhov predajní a obchodných zariadení, ktoré nám podkladové údaje umožňujú sledovať, sme vzhľadom na počet obyvateľov, pripadajúci v priemere na jednu predajňu určitého druhu v študovanom území, vybrali desať. „Najredšie“ z nich sa vyskytujú obchodné domy, ďalej predajne: Mototechna, Očná optika, Foto-kino a Klenoty. O málo viac sú zastúpené druhy predajní Nábytok, Slovenská kniha, Sklo-porcelán a Stavebniny. Najviac predajní patrilo k drogériám, ktoré sa vyskytujú aj vo viacerých väčších vidieckych obciach a majú teda z hľadiska našej témy malý význam. Okrem nich sme pri podrobnejšom skúmaní vynechali predajne stavebnín, pri lokalizácii ktorých má prvoradú úlohu blízkosť k železnici a obchodné domy, ktorých sieť je ešte iba vo výstavbe. Rozmiestnenie zostávajúcich sedem druhov predajní by teda malo slúžiť ako indikačný znak strediskovosti. Znázorujeme ho na obr. 5.

Obce s výskytom uvedených zariadení, ktoré nepatria k vyčleneným strediskám, sú vyznačené prázdnyim kruhom. Ostatné sú rozlíšené podľa toho, či patria ku skupine kategórií I — III, alebo ku kategóriám IV a V. Mapa ukazuje, že všetky druhy sledovaných zariadení sa vyskytujú iba v osemnástich mestách. Sú to všetky okresné mestá a okrem nich ešte Piešťany, Štúrovo, Myjava, Malacky, Nové Mesto n. Váhom a Hlohovec. Medzi nimi sú všetky strediská kategórie I — III a zo stredísk IV. kategórie chýbajú iba Zlaté Moravce, Sereď, Partizánske a Bánovce n. Bebravou, ktoré majú iba po 6 druhov zariadení. Zo stredísk najnižšej V. kategórie je najviac druhov predajní zastúpených v Štúrove a Myjave (sedem), ďalej v Pezinku, Šahách, Handlovej, Šuranoch, Skalici a Holčí (šesť). Zostáva teda iba niekoľko stredísk, ktoré majú menej

Obr. 5. Rozmiestnenie vybraných druhov predajní na juhozápadnom Slovensku. Druhy predajní: K — Klenoty, M — Mototechna, O — Očná optika, N — Nábytok, S — Slovenská kniha, P — Sklo-porcelán, F — Foto-kino. 1. Obchodné strediská kategórie I—III. 2. Obchodné strediská kategórie IV—V. 3. Ostatné obce; Počet zariadení. 4. 1—2 predajne, 5. 3—5 predajní. 6. 6 a viac predajní. 7. Krajské a okresné hranice.

ako šesť druhov zariadení, pričom všetky majú minimum štyri druhy okrem Hurbanova. Ukazuje sa, že i keď toto mesto spĺňa prvé (kvantitatívne) kritériá pre obchodné strediská, z hľadiska druhového zloženia obchodnej siete sa javí nedostatočne rozvinuté.

Porovnanie vyčlenených obchodných stredísk s rozmiestnením vybraných druhov predajní vcelku potvrdzuje správnosť výberu stredísk a ich hierarchického rozčlenenia. Vyplýva z neho, že samo rozmiestnenie vybraných druhov obchodných zariadení by nepostačovalo na štúdium obchodných centier, pretože ako rovnocenné vystupujú napr. mestá Štúrovo, Myjava, s nesporne vyššími strediskami Senicou, Galantou a Dunajskou Stredou. Presnejšie výsledky by sa dosiahli, keby sa bral do úvahy počet, ale najmä veľkosť obchodných zariadení, napr. podľa počtu predavačov alebo maloobchodného obratu, čím by sa zvýraznili diferencie medzi strediskami rôzneho hierarchického stupňa.

Prí geografickom štúdiu obchodných stredísk teda pokladáme za prvoradý nami použitý metodický postup, ktorý je vhodné kombinovať s obrazom rozmiestnenia niektorých druhov obchodných zariadení. Dôkladnou verifikáciou takto získaných výsledkov môže byť prieskum smerov a intenzity dochádzok obyvateľstva za nákupmi, ktorý by ukázal nielen rozmiestnenie a hierarchiu stredísk obchodu, ale aj ich vzťahy so zázemím. Takýto prieskum umožňujúci delimitáciu priestoru na spádové územia má široký aplikačný význam tak pre sociálno-ekonomické disciplíny geografie, ako aj pre prax. Preto ho považujeme za významnú úlohu, na ktorú by sa mali orientovať budúce geografické výskumy vnútorného obchodu.

LITERATÚRA

1. Atlas Československé socialistické republiky. Praha 1966. — 2. BAŠOVSKÝ, O.: Príspevok k štúdiu centrálnych miest Oravy. Acta geographica Universitatis Comenianae, Nr. 9, Bratislava 1970. — 3. BAŠOVSKÝ, O., ZEMKO, J.: Príspevok k štúdiu najnižších článkov administratívneho systému Slovenska (na príklade okresu Levice). Acta geographica Universitatis Comenianae, Nr. 10, Bratislava 1971. — 4. BEZÁK, A.: Systém centrálnych miest Horného Pohronia. Acta geographica Universitatis Comenianae, Nr. 9, Bratislava 1970. — 5. HAMPL, M., KRAJÍČEK, L., KÜHNL, K., MATĚJKA, V.: Příspěvek k sociálně geografické regionalizaci českých zemí. Sborník prací geogr. kateder UK k 75. narozeninám prof. dr. J. Korčáka, DrSc., Praha 1970. — 6. HROMÁDKA, J.: Zemepis okresu bratislavského a malackého, zv. I—II, Bratislava 1933 a 1935. — 7. HRONSKÝ, F. a kol.: Ekonomika a organizácia obchodu. Bratislava 1966. — 8. ILLGEN, K.: Geografie und territoriale Organisation des Binnenhandels. Gotha-Leipzig 1970. — 9. KÖHLER, F.: Handreichung zu ökonomisch-geographischen Untersuchungen des Einzelhandelsnetzes. Geographische Berichte, č. 1, 1963. — 10. OČOVSKÝ, Š.: Priestorové črty výmeny na Slovensku, zv. I,II, Lud, v tlači (Vydavateľstvo Obzor).
11. PERNICA, K., a kol.: Ekonomika vnútorného obchodu. Praha 1962. — 12. RENDOŠ, L. a kol.: Štyri kapitoly z vývoja obchodu. Vysokoškolské skriptá. Bratislava 1971. — 13. SLOBODA, Š. a kol.: Organizácia a technika obchodu. Bratislava 1967. — 14. Statistická ročenka ČSSR. Praha 1971. — 15. VEREŠÍK, J.: Sféry vplyvov a intenzita zázemia Trnavy. Geografický časopis, č. 4, 1956. — 16. ŽOLNAY, Š.: Aktuálne problémy vzťahov výroby a vnútorného obchodu v ČSSR. Bratislava 1963.

Štefan Očovský

GEOGRAPHISCHE PROBLEMATIK DES HANDELS IN DER SÜDWESTLICHEN SLOWAKEI

Die Problematik des Innenhandels wurde bisher in der tschechoslowakischen geographischen Literatur verhältnismäßig selten behandelt. Neben einer geringeren Anzahl selbstständiger Arbeiten über den Handel geschah dies vor allem in Zusammenhang mit der Erörterung von Fragen, die mit der Sphäre des Handels verwandt sind, z. B. mit Bezug auf die zentralen Orte, Verkehr und Produktion, Verbrauch u. dgl. Zwecks einer gerechteren Vertretung dieser Thematik in der Fachliteratur ist es notwendig mit der Lösung von Teilproblemen anzufangen und ausgewählte Merkmale des Handels in kleineren Gebieten zu untersuchen.

Ein ähnliches Ziel soll auch die vorliegende Arbeit erfüllen. Sie beinhaltet das Studium der geographischen Umrisse des Handels in der südwestlichen Slowakei. Der Schwerpunkt der behandelten Problematik liegt in einem Teil des Innenhandels, im Kleinhandel in den Verkaufsstellen, in dessen strukturalen Merkmalen und räumlichen Aspekten. Für Hauptmerkmale der geographischen Untersuchung halten wir die Verteilung der Einrichtungen, deren Größe je nach der Anzahl der Angestellten oder der Verkaufsfläche, die Arten und Type dieser

Einrichtungen, die Verkaufsformen und den Kleinhandelsumsatz (dessen Umfang, Struktur nach verschiedenen Kriterien). Besondere Aufmerksamkeit wird der Konzentration der Kleinhandelseinrichtungen in bestimmten Orten, der Größe der Einkaufssphären, der räumlichen Differenzierung einzelner Indexe und ihrer Abhängigkeit von Elementen der geographischen Umwelt gewidmet.

Im Rahmen einer übersichtlichen Charakteristik des Kleinhandels in der südwestlichen Slowakei (Abb. 1, Abb. 2, Tab. 1) wird das Verhältnis zwischen der Einwohnerzahl und Höhe des Kleinhandelsumsatzes (Abb. 3) ausführlich erörtert. Dieses Verhältnis wird durch einen Index ausgedrückt (den jährlichen Kleinhandelsumsatz in Kčs auf 1 Einwohner). Dessen Werte bewegen sich in den meisten Gemeinden zwischen 2–3 Tausend. Nur in wenigen Gemeinden erreicht er wesentlich höhere Werte und 51 Gemeinden überschreiten den Durchschnitt des untersuchten Gebietes (7964 Kčs). Es zeigt sich eine starke Konzentration des Handels in eine kleine Anzahl von Gemeinden, die von Territorien mit schwachen Äußerungen der quantitativen Handelsmerkmale umgeben sind. Diese Tatsache erhöht die Bedeutung des Studiums von Handelszentren. Für deren Bestimmung wurde eine indirekte Methode benützt. Es wurde von der Voraussetzung ausgegangen, das ein beträchtlicher Zustrom zwecks Einkäufe, in das Zentrum, den Wert dessen Kleinhandelsumsatzes wesentlich hebt; dabei wurde der durchschnittliche Jahresumsatz auf 1 Einwohner des untersuchten Gebietes zur Unterlage genommen. Gemeinden, wo ein höherer Umsatz realisiert wurde, als sie nach ihrer Einwohnerzahl haben sollten, weisen einen „Überschuß“ an Umsatz auf und kommen somit als Handelszentren in Betracht. Für ihre Bestimmung wurde auch ein quantitatives Kriterium, die Summe eines Jahresumsatzes von mindestens 50 Millionen Kčs, verwendet. Dieses Kriterium erfüllen 38 Gemeinden. Aufgrund einer graphischen Darstellung (Abb. 4) unterteilen wir die Handelszentren in 5 hierarchische Klassen. Das höchste Zentrum ist Bratislava, Zentren II. Klasse sind Nitra und Trnava.

Im Abschluß des Artikels vergleichen wir die ausgedeuteten Zentren und ihre hierarchische Einordnung mit dem Bilde der Verteilung ausgewählter Sorten von Handelseinrichtungen (Verkaufsstellen), deren Lokalisation auf eine hohe Anzahl von versorgten Einwohnern gebunden ist (Abb. 5). Im ganzen ergab sich eine Übereinstimmung der Ergebnisse nach beiden methodischen Vorgehen. Es wird die Notwendigkeit konstatiert Forschungen über die Intensität und Richtungen der Reisen der Bevölkerung zu Einkäufen durchzuführen, die zur Ermittlung der Gravitationsgebiete der Zentren dienen würden. Die Ergebnisse solcher Forschungen würden eine breite Applikationsbasis haben.

Aus dem Slowakischen übersetzt von J. Bela j

Abb. 1. Größe des Kleinhandelsumsatzes in den Gemeinden und Anteil des Umsatzes in den Verkaufsstellen und öffentlicher Verpflegung: 1. Verkaufsstellen, 2. Betriebe der öffentlichen Verpflegung, 3. Kreis- und Bezirksgrenzen.

Abb. 2. Warenstruktur des Kleinhandelsumsatzes der Verkaufsstellen in Gemeinden der südwestlichen Slowakei: 1. Lebensmittelgeschäfte, 2. Gemischtwarenhandlungen, 3. Nicht-Lebensmittelgeschäfte, 4. Kreis- und Bezirksgrenzen.

Abb. 3. Der Kleinhandelsumsatz auf 1 Einwohner in Gemeinden der südwestlichen Slowakei. Der Umsatz auf 1 Einwohner in Tausend Kčs: 1. 0; 2. bis 2500; 3. 2501–5000; 4. 5001–8000; 5. 8001–13 000; 6. 12 001–16 000; 7. über 16 000.

Abb. 4. Verhältnis der Einwohnerzahl zu der Höhe des Kleinhandelsumsatzes in den Handelszentren der südwestlichen Slowakei.

Abb. 5. Verteilung der ausgewählten Arten von Verkaufsstellen in der südwestlichen Slowakei. Arten der Verkaufsstellen: K — Juwelenhandel, M — Mototechna, O — Optiker, N — Möbelware, S — Büchereien, P — Glas und Porzellan, F — Photo-Kino. 1. Handelszentren der Kategorien I–III; 2. Handelszentren der Kategorien IV–V; 3. Die übrigen Gemeinden. Anzahl der Einrichtungen: 4. 1–2 Verkaufsstellen; 5. 3–5 Verkaufsstellen; 6. 6 und mehr Verkaufsstellen; 7. Kreis- und Bezirksgrenzen.